

ПРОДУКТИВНЕ СТАРІННЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД

Політична концепція продуктивного старіння стала відповіддю на виклики старіння у багатьох країнах. Концепція реалізується у вигляді програм стимулювання зайнятості людей пенсійного віку та мотивування бізнесу до найму та утримання літніх працівників. При цьому відсутня теорія продуктивного старіння, яка б враховувала інтереси бізнесу, особистості та держави. Проведено контент-аналіз теорій та концепцій старіння з метою пошуку в них сполучення інтересів держави, бізнесу та особистості. Виявлено, що більшість теорій пояснює досвід старіння особистості, при цьому сполучення інтересів трьох зацікавлених сторін в теоріях відсутнє. Концептуальною основою політики продуктивного старіння запропоновано теорію сполучення інтересів держави, особистості і бізнесу, що враховує вихідні умови і дотримання балансу інтересів. До вихідних умов відносяться економічні, інституційні, демографічні та культурні фактори.

Ключові слова: старіння населення, теорії старіння, активне старіння, продуктивне старіння, успішне старіння, соціальна геронтологія.

KIRNOS I.

Kremenchug National University named after M. Ostrogradsky

PRODUCTIVE AGEING: THEORETICAL APPROACH

Productive ageing became a policy response to challenges of ageing population in many countries. The concept is implemented by means of programs aimed at employment stimulation for retirement age persons and incentives for business to hire and retain older workers. Integrative theory of productive ageing considering interests of an individual, business and government is still absent. A content analysis of theories, theoretical perspectives and concepts of ageing is conducted in search of intersection of stakeholders' interests. The majority of theories is revealed to explain individual experience of ageing, the intersection of interests is not found. A theory of interests intersection is proposed as a conceptual foundation for production aging policy which should account for initial conditions and balance of interests. Initial conditions considered to be economic, institutional, demographic and cultural factors.

Key words: aging population, theories of ageing, active aging, productive aging, successful aging, social gerontology.

Постановка проблеми. Старіння населення є глобальним явищем, що стосується більшості країн світу. Зниження рівня народжуваності та зростання частки населення віком 55+ представляє потенційну загрозу для стійкості пенсійних систем та систем соціального захисту. Для бізнесу наслідками старіння населення стане брак кваліфікованих молодих спеціалістів, а масовий вихід на пенсію співробітників становить проблему втрати накопичених в організації знань. На рівні держави скорочення трудових ресурсів проявляється в зміні співвідношення між утриманнями та працюючими, збільшенням навантаження на пенсійний фонд і зростанням соціальних витрат.

Відповідно на проблему старіння в західних країнах стали політичні концепції продуктивного та активного старіння, що розглядають людей віком 55+ як ресурс економічного зростання та соціального розвитку. На практиці ці концепції реалізуються через заходи залучення літніх людей до ринку праці, стимулювання їх до продовження кар'єри навіть після досягнення пенсійного віку, скорочення можливостей дострокового виходу на пенсію тощо. Бізнес є також об'єктом політики продуктивного старіння, якого держава залучає шляхом програм підтримки зайнятості персоналу 55+, субсидування найму та утримання літніх робітників, компенсації вартості їхнього навчання та підвищення кваліфікації. Отже, держава, особистість та бізнес є основними стейкхолдерами політики продуктивного старіння, яка має враховувати інтереси кожного суб'єкта.

Ідеологічною й методологічною основою політичних програм є наукові дослідження, у тому числі наукові теорії, що дозволяють пояснювати і прогнозувати поведінку об'єктів політики. Однак старіння населення – це безпрецедентне явище, що не мало аналогів у історії людства, а політичні рішення у цій сфері приймаються здебільшого експериментальним шляхом. Теоретичне осмислення проблем старіння, у тому числі й продуктивного, у багатьох випадках приходить пізніше на основі узагальнення емпіричних даних та спостережень. Отже, пошук теоретичного підходу до продуктивного старіння, що враховує інтереси держави, особистості та бізнесу є актуальним завданням в умовах старіння населення та скорочення трудових ресурсів.

Аналіз останніх досліджень. Старіння населення — це багатовимірне явище, отже його вивчають із різних ракурсів. Соціологічні підходи до старіння представлені в працях М. Райлі (M. Riley) [25], Р. Етчлі (R. Atchley) [16], Е. Камінг (E. Cumming) та У. Генрі (W. Henry) [15], Д. Арнольда (D. Arnold) [16], В. Бенгтсон (V. Bengtson) [27]. Проблеми літніх людей із позицій політекономії аналізують К. Естес (C. Estes) [26], Дж. Куаданьо (J. Quadagno), Дж. Кін (J. Keene), Дж. Рейл (J. Reil). Чинники та передумови продуктивного старіння вивчають Дж. Хінтерлонг (J. Hinterlong), Н. Морроу-Хауел (N. Morrow-Howell), М. Шерраден (M. Sherraden) [25]. Проблеми адаптації особистості до старіння з психологічних позицій досліджували Р. Хавігурст (R. Havighurst) [1], П. Балтес (P. Baltes) та М. Балтес (M. Baltes) [3],

Л. Карстенсен (L. Carstensen), Д. Ісааковіц (D. Isaacowitz), С. Чарлз (S. Charles) [4], К. Ротермунд (K. Rothermund) та Дж. Брандштедтер (J. Brandstädter) [5]. Вплив фізичного та соціального середовища на досвід старіння представлений у працях М. Лоутона (M. Lawton) [12], С. Голанта (S. Golant) [13], А. Шарлаха (A. Scharlach) та А. Ленінга (A. Lehning) [23].

Різноспрямованість досліджень підкреслює не стільки масштаб, скільки глибину проблеми. Наявність фізіологічних, економічних і соціальних засад відображає семантичний контент проблеми, орієнтований на сплетіння інтересів. Підмурок явища становить фізіологія як даність природи. Озброївшись науковими знаннями людина видозмінює даність, розсуваючи часові рамки старіння. Індивідуум і суспільство прийшли до розуміння необхідності об'єднання зусиль у боротьбі за гідну старість. Однак, виклики цивілізації, пов'язані з ростом населення і уповільненням народжуваності, руйнують норми і правила, що гарантують соціальні стандарти старіння. Потрібен новий концептуальний підхід, який, виходячи з реальності, дозволить знайти компроміс інтересів особистості, суспільства і бізнесу.

Мета статті: пошук концептуальної основи продуктивного старіння з урахуванням сполучення інтересів держави, особистості й бізнесу, що є умовою успішної реалізації політичних програм продуктивного старіння.

Виклад основного матеріалу. Старіння особистості та її зв'язки із суспільством вивчаються в соціальній геронтології, соціології, екологічній геронтології, геропсихології, історичній геронтології та інших суспільних науках. Інструментами пізнання в даних науках служать теорії, що пояснюють досвід і переживання особистістю старіння (мікрорівень), зв'язки старіючих індивідуумів із соціальною системою (мезорівень), а також механізми взаємодії старіючого населення, інститутів і суспільства на системному рівні (макрорівень). Використовуючи метод контент-аналізу, проаналізуємо теорії старіння з позицій інтересів суб'єктів, які вони пояснюють. Метою пошуку є виявлення наявності сполучення інтересів особистості, держави (суспільства) та бізнесу в теоріях, що може бути використано в якості концептуального підходу до програм продуктивного старіння.

Розглянемо теорії мікрорівня. Одиницею аналізу на даному рівні є особистість. Однією з перших моделей у психології старіння була «модель успішного старіння». Спочатку успішне старіння асоціювали з теорією діяльності, як спроби пояснити «хороше» старіння. Автор теорії, Р. Хавігурст, визначив у 1960-х рр. успішне старіння як «задоволеність минулим і справжнім життям» [1, с.308]. У 1987 р. Дж. Роуе та Р. Кан ввели поняття «успішне старіння», що означає низьку ймовірність хвороби та інвалідності, високий рівень фізичної функціональності, розумове здоров'я та активне залучення до життя [2, с. 147–148]. Подальші дослідження були спрямовані на виявлення внутрішніх і зовнішніх чинників успішного старіння, серед яких здоровий спосіб життя, активне залучення до життя, соціальна підтримка. Отже, модель успішного старіння враховує інтереси особистості в процесі старіння.

Стратегії пристосування та адаптації особистості до старіння пояснюють психологічні теорії життєвого розвитку. Найбільш визнаними серед них є теорія вибору, оптимізації й компенсації (selecton, optimization and compensation – SOC), теорія соціо-емоційного відбору (socio-emotional selectivity – SST), теорія контролю протягом життя та теорія асиміляції / пристосування.

Теорія SOC М. Балтес і Р. Балтеса стверджує, що зниження резервних можливостей компенсується вибором важливих сфер життя або зміною ролей і вибором нових інтересів [3, с. 21–27]. Отже, об'єктом вивчення теорії SST є особистість.

Теорія соціально-емоційного вибору (далі – SST), Л. Карстенсен пояснює вплив сприйняття часу на вибір соціальних цілей і занять. Теорія стверджує, що часові перспективи зрушують центр мотивації особистості з мотиву отримання знань та інформації в сторону емоційної значущості та емоційного досвіду у міру старіння [4, с. 174–178]. SST вивчає особистість і застосовується в прикладних дослідженнях соціально-трудова відносин, взаємозв'язків між віком і ставленням до роботи. Хоча одиницею аналізу SST є особистість, теорія застосовна в контексті бізнес-середовища. Використання постулатів даної теорії на робочому місці дозволяє регулювати емоційний клімат у колективі та підвищити рівень суб'єктивного благополуччя й задоволеності співробітників. Стало бути, теорія враховує інтереси особистості та бізнесу.

Теорія асиміляції та пристосування (assimilation / accommodation theory) К. Ротермунда і Дж. Брандштедтера пояснює способи реагування людей похилого віку (далі – ЛПВ) на втрати, зумовлені віком. Спочатку особистість використовує стратегію асиміляції, тобто зміни оточення або середовища відповідно до цілей і очікувань. У міру збільшення вікових втрат особистість пристосовується, змінюючи цілі й домагання в сторону їхнього зменшення [5, с.898]. Теорія враховує інтереси особистості.

Теорія контролю протягом життя (life-span control theory) Р. Шульца та Ю. Хекхаузен пояснює механізми адаптації особистості до зміни можливостей у міру старіння [6, с.284]. Центром її вивчення є індивідуальний досвід старіння.

Одним із предметів вивчення психології старіння є мотиви й мотивація ЛПВ. Вплив старіння на мотивацію описує модель Р. Канфер і Ф. Акермана [7, с. 442–456]. Є три типи мотивації залежних від віку: мотивація до праці, мотивація на роботі й мотивація до виходу на пенсію. До чинників мотивації автори віднесли індивідуальні риси (самореалізацію, відносини), контекст (фінанси, здоров'я), умови роботи (гнучкість, ставлення до віку, попит на працю) [8, с. 254–262]. Отже, мотивація до праці в літньому віці

зумовлена особливостями індивідуума та умовами роботи. Стало бути, залежить від особистості й роботодавця.

Теорія інтеграції сильних і вразливих сторін (strengths and vulnerabilities integration – SAVI), пояснює чинники регулювання емоцій і емоційного благополуччя літніх людей. Відповідно до теорії, сильними їхніми сторонами є краща здатність керувати емоціями та уникати конфліктів у стресових ситуаціях порівнюючи з молодими. Їхніми уразливими сторонами є більш висока реактивність серцево-судинної системи на стресові ситуації, повільніше повернення до стану гомеостазу [9, с. 1071–1079]. Теорія дозволяє передбачати поведінку особистості в системі міжособистісних відносин. Застосування теорії можливо на робочому місці для регулювання емоційного клімату в колективі.

Поведінку лідера в міру старіння описує модель лідерства протягом життя (lifespan leadership model), яка пояснює, як вік лідера, вік підлеглих та їхнє співвідношення (різниця у віці) здатні впливати на ефективність лідерства [10, с. 87]. Одиницею аналізу даної теорії є особистість, однак ефективність роботи літнього лідера безпосередньо відбивається й на інтересах бізнесу. Стало бути, теорія лідерства протягом життя поєднує в собі інтереси особистості та бізнесу.

Теорія активності (activity theory) Р. Хавігурста поставила під сумнів твердження про істотне розходження психологічних та соціальних потреб ЛПВ порівнюючи з людьми середнього віку. Навпаки, природнім і нормальним для більшої частини ЛПВ є підтримка активності якомога довше [1]. У міру старіння, відповідно до теорії, особистість буде використовувати стратегії з винайдення новітніх соціальних ролей і відносин або посилювати наявні для заповнення вакууму.

Теорія продовження (continuity theory) Р. Етчлі (R. Atchley) стверджує, що ЛПВ будуть підтримувати ті види діяльності, поведінки та відносин, що й у попередні роки життя. Згідно з теорією, ЛПВ прагнуть підтримувати цю безперервність стилю життя шляхом адаптації стратегій, пов'язаних із попереднім досвідом [11, с.184-186]. Отже, фокус теорії спрямований на інтереси особистості.

Старіння особистості та вплив середовища існування на даний процес вивчає екологічна геронтологія, основною теорією якої є екологічна теорія старіння (далі – ЕТС), розроблена М. Лоутоном і Л. Нахемовим у 1973 р. ЕТС описує здатність поведінкової адаптації до тиску фізичного та соціального середовища, яка значно знижується з роками внаслідок зростання кількості функціональних обмежень. Згідно з ЕТС, літні люди повинні реагувати на тиск середовища, щоби залишатися незалежними й добре себе почувати [12, с. 620]. Теорія вивчає інтереси особистості.

Модель нормальності проживання (residential normalcy model) С. Голанта описує способи проживання літніх у житловому просторі відповідно до їхніх потреб та цілей [13, с.193]. У разі невідповідності середовища очікуванням, ЛПВ будуть застосовувати стратегії пристосування. Модель передбачає, чи залишиться стара людина жити в цьому просторі, або змінить місце проживання.

Концепцією, яка реалізується на практиці в багатьох країнах, є модель старіння вдома, що дозволяє людям залишатися в знайомому оточенні в міру старіння замість пристосування до нового середовища в разі погіршення здоров'я або вдівства [14, с.193]. Крім вигоди для індивідумів, старіння вдома вигідно державі, тому що знижує державні витрати на стаціонарний догляд. Дана практика враховує інтереси особистості й держави.

Отже, теорії мікрорівня стверджують, що в міру старіння деякі індивіди віддаляються й розривають соціальні контакти, деякі залишаються активними до похилого віку, знаходять нові ролі та беруть участь у соціальному житті. Психологічні теорії старіння стверджують, що особистість компенсує віковий спад новими видами діяльності або ролями, застосовує стратегії пристосування або асиміляції, змінює фокус мотивації в бік емоційно-обумовлених цілей та альтруїзму.

Теорії мікрорівня аналізу старіння в соціальних науках представлені в табл. 1.

Отже, серед представлених 13 теорій мікрорівня аналізу 4 теорії та концепції непрямим чином зачіпають інтереси бізнесу, 1 концепція поєднує інтереси особистості й держави, 8 теорій спрямовані на виявлення інтересів особистості в міру старіння. Жодна теорія не представила, на думку автора, сполучення інтересів особистості, бізнесу й держави.

Практичне застосування теорій мікрорівня обмежено рівнем особистості. Рішення проблеми старіння в більш широкому соціальному контексті передбачає вивчення зв'язків між особистістю та соціальною системою, що призвело до формування теорій мезорівня.

Теорія роз'єднання (disengagement theory), що сформульована Є. Каммінг і У. Генрі, стверджує, що зниження інтенсивності взаємодії між ЛПВ та суспільством є функціональною адаптацією, що приносить їм взаємну вигоду [15, с.227]. У результаті роз'єднання знижується соціальний тиск продуктивності та досягнень на особистість, для молоді звільняються місця й ролі в суспільстві. Стало бути, дотримуються інтереси як особистості, так і суспільства.

Теорія субкультури стверджує, що загальні обставини (проблеми, інтереси, зміна ролей і фізичні обмеження), а також виключення більш широким суспільством, зокрема молодими людьми ЛПВ, формують їхню субкультуру [16, с.47]. Теорія вивчає інтереси особистості та більш широкі соціальні групи.

Теорію соціального обміну (social exchange theory) у соціальній геронтології застосовують для пояснення зміни відносин обміну між людьми різного віку, зумовлених зсувом у ролях, навичках і ресурсах,

що супроводжують старіння. Можливість особистості отримувати вигоди від обміну залежить від ресурсів (інформації, навичок, часу). Оскільки ресурси молодих часто перевищують такі в літніх, для ЛПВ обмін стає менш вигідним, що призводить до скорочення відносин обміну [17, с.153]. Дж. Хендрікс зазначає, що в соціальній геронтології ця теорія застосовується в дослідженнях міжпоколінних та сімейних відносин, зниження статусу та інших аспектів взаємодії, побудованих на здатності ЛПВ здійснювати вплив та застосовувати владу на оточення [18, с.368]. Фокусом теорії є інтереси особистості та соціальних груп.

Таблиця 1

Теорії та концепції мікрорівня аналізу старіння

	Інтереси особистості	Інтереси бізнесу	Інтереси суспільств (держави)	Сполучення інтересів особистості, бізнесу, суспільства
Успішне старіння [1–3]	+			
Теорія активності [1]	+			
Теорія продовження (continuity theory) [11]	+			
Теорія вибору, оптимізації, компенсації [3]	+	+		
Теорія соціо-емоційного відбору [4]	+	+		
Теорія асиміляції / пристосування [5]	+			
Теорія контролю протягом життя [6]	+			
Теорія інтеграції сильних та уразливих сторін [9]	+			
Теорія мотивації [7; 8]	+	+		
Модель віку та лідерства протягом життя [10]	+	+		
Екологічна теорія старіння [12]	+			
Модель нормальності проживання [13]	+			
Концепція старіння вдома [14]	+		+	

Зміна досвіду старіння в контексті більш широких соціальних змін відображає концепція «третього віку», запропонована П. Ласлеттом. Автор використав поняття «третій вік» для опису нової стадії життя і причини більш позитивного погляду на досвід старіння. Третій вік — це час «особистої самореалізації» й «час особистих досягнень», коли особистість ще живе самостійно, має хороше здоров'я й може займатися цікавими для неї видами діяльності [19, с.4]. Дана концепція описує досвід старіння когорт і соціальних груп.

Взаємодія ЛПВ та бізнесу відображена в концепції працездатності (work ability), розробленої Ю. Ілмаріненом і К. Туомі. Вона пропонує способи збереження та поліпшення працездатності літніх працівників [20, с.22–23]. Застосування її принципів вигідно як особистості, так і бізнесу. Особистість отримує більш комфортні умови праці, що враховують вікові зміни. Бізнес зберігає кваліфікованих співробітників. За цих обставин, масова реалізація концепції залежить від позитивного ставлення до неї бізнесу. Держава задіяна непрямым чином у ролі регулятора, що впливає на масове застосування концепції працездатності на підприємствах. Стало бути, концепція враховує інтереси особистості та бізнесу.

Взаємодію особистості й суспільства відображено в теорії втілення стереотипів (stereotype embodiment theory – SET). Згідно з SET, стереотипи впливають на особистість через два канали. Перший являє собою вплив культури й суспільства на особистість. Другий канал впливу – придбання, засвоєння й накопичення стереотипів упродовж життя (з раннього дитинства до старості). Засвоєні стереотипи впливають на здоров'я через психологічні, поведінкові та фізіологічні процеси [21, с.265-269]. SET відображає перетин інтересів особистості та суспільства. Багаторічні дослідження довели позитивний вплив на добробут ЛПВ не тільки фізичного середовища, але й чинників соціального залучення та затребуваності, соціальної підтримки. Ідея поєднання фізичного й соціального комфорту для ЛПВ утілена в концепції «комфортності старіння». На практиці ідея реалізована в русі міст, комфортних для старіння, що ініціювала ВООЗ. У місті, комфортному для старіння, політика, послуги та інфраструктура підтримують і дозволяють людям досягати активного довголіття. Чинники комфортності старіння включають як матеріальні умови, так і соціальні [22, с.5]. Дана концепція враховує інтереси як літніх людей, так і всієї спільноти загалом.

Теоретичне осмислення поняття комфортності старіння прийшло пізніше в міру накопичення практичного досвіду. Так, Е. Шарлах та А. Ленінг запропонували інтегративну модель комфортності старіння для міст і громад (integrating model of age friendliness), яка включає такі аспекти комфортності:

відповідність і доступність середовища; соціальне залучення та соціальне середовище; багатомірне здоров'я і благополуччя, безпека [23, с. 53–54]. У даній моделі враховані інтереси особистості, протестування сприятливого середовища та позитивного ставлення до старості залежить від суспільства, у тому числі й бізнесу. Модель є всеосяжною, що зачіпає інтереси і включає зусилля всіх членів суспільства: особистості, держави та бізнесу.

Отже, теорії мезорівня, представлені в табл. 2, виходять за рамки інтересів особистості в площину соціальних відносин і соціальних груп.

Таблиця 2

Теорії та концепції мезорівня аналізу старіння

	Інтереси особистості	Інтереси бізнесу	Інтереси суспільства (держави)	Сполучення інтересів особистості, бізнесу й суспільства (держави)
Теорія роз'єднання [15]	+		+	
Теорія соціального обміну [17, 18]	+			
Теорія субкультури [16]	+			
Теорія втілення стереотипів [21]	+	+	+	
Концепція трудоспроможності [20]	+	+	+	
Модель комфортності старіння [23]	+		+	
Концепція «місто, комфортне для старіння» [22]	+		+	
Концепція третього віку [19]	+			

Отже, серед представлених у таблиці 8 теорій і концепцій, що пояснюють старіння на мезорівні, 2 відображають інтереси особистості, бізнесу та суспільства прямо або побічно, 3 концепції пояснюють взаємодію особистості й суспільства. Поєднання інтересів особистості, бізнесу й держави не виявлено в представлених теоріях.

Теорії мікро- та мезорівня застосовні для пояснення індивідуальних процесів старіння і пристосування до них. Проте, дані теорії не пояснюють змін досвіду старіння в контексті масштабних соціальних та історичних трансформацій. Приймаючи за одиницю аналізу цілі когорти людей певного віку, теорії макрорівня – модернізації, стратифікації віку, феміністичні теорії, політекономії старіння та перспектива життєвого шляху заклали основу структурного аналізу процесів старіння в сучасному суспільстві.

Теорія модернізації є найбільш ранньою серед макротеорій у соціальній геронтології. Модернізація розглядає широкомасштабні соціальні зміни й історичні процеси (технологічні відкриття, зміни способів виробництва) як основних творців нових ролей і статусів для людей та їхніх сімей [24, с. 3–20]. Відповідно до теорії, статус літніх знижується в міру модернізації суспільства, урбанізації, розвитку технологій. Подальші дослідження довели як позитивний, так і негативний вплив модернізації на ЛПВ.

Впливовим підходом макросоціального рівня аналізу є теоретична перспектива «стратифікації за віком» (age stratification) або «парадигма віку й суспільства» (age and society paradigm – ASP), розроблена М. Райлі та колегами. Дана перспектива розглядає вік як компонент людського життя й одночасно соціальних структур. Центральною темою вивчення ASP є вплив змін у житті людей на соціальні структури та інститути [25, с.336].

Теоретична перспектива політекономії старіння (political economy of ageing – далі PEA) вивчає взаємозв'язки між політикою, економікою, суспільством і відрізняється від підходу класичної геронтології розглядом старіння як структурної проблеми. Структурний погляд на старіння починається з припущення, що статус і ресурси ЛПВ зумовлені їхнім становищем у соціальній структурі, а також впливом на них економічних та політичних чинників [26, с.155]. Велика частина досліджень PEA спрямована на способи зменшення нерівності державою. Підхід PEA зрушив фокус геронтологічних досліджень від індивідуальної здатності адаптуватися до старіння в сторону вивчення більш широких соціальних процесів, що визначають принципи розподілу ресурсів. З погляду узгодження інтересів, дана теоретична перспектива вивчає сполучення інтересів особистості й держави.

Перспектива життєвого шляху (life course perspective – LCP) розглядає життєвий шлях людини як послідовність життєвих переходів, зумовлених віком, вбудованих у соціальні інститути та історію. Як теоретичні рамки, цей підхід орієнтований на фундаментальну важливість історичних умов і змін у розумінні особистого розвитку та сімейного життя. Інституційне структурування життя є основою аналізу життєвого шляху. Інституційний контекст – сім'я, школа, робота й ринок праці, церква й держава – визначає сценарії соціальних ролей, включно з ключовими переходами, а також психологічні та поведінкові траєкторії людей у міру просування життям. Вік у різних його поняттях служить аналітичною зв'язкою між мінливим життями, сімейними відносинами та мінливим історичним контекстом [27, с.493–494]. Отже, цей підхід пов'язує інтереси особистості, вікових когорт людей та суспільства з його трансформаціями.

Отже, на досвід старіння особистості впливають фізіологічні та психологічні зміни, фізична інфраструктура й середовище проживання, соціальна підтримка та стереотипи в суспільстві. Крім того, масштабні історичні та соціальні трансформації макро рівня впливають на вікові норми та ролі, закріплені раніше за людьми відповідно до їхнього хронологічного віку. З огляду на багатомірність і складність процесу старіння, рішення проблем старіння також має бути багатомірним, залучаючи до нього всіх зацікавлених сторін. На національному рівні стратегії адаптації до старіння суспільства знаходять відображення в політичних концепціях старіння, найбільш впливовими з яких є «активне старіння» і «продуктивне старіння».

Концепція продуктивного старіння передбачає продуктивний внесок літніх людей у суспільство шляхом оплачуваної зайнятості, волонтерської роботи, соціальної активності, неформального догляду за родичами і друзями, допомоги в сім'ї [28, с.8]. Передумовами продуктивної діяльності є соціокультурні, індивідуальні та інституціональні чинники. Дана концепція включає інтереси особистості, оскільки продуктивна діяльність позитивно впливає на здоров'я й самопочуття ЛПВ. Суспільство та бізнес отримують вигоди від використання потенціалу та досвіду ЛПВ.

Концепція активного старіння реалізується в багатьох національних програмах розвитку, проте в різних країнах трактується неоднозначно. Так, Європейський союз розглядає активне старіння з позицій економічної участі на ринку праці, продовження роботи в пенсійному віці, волонтерської роботи ЛПВ [29, с. 50]. Більш універсальний підхід ВООЗ трактує активне старіння як «оптимізацію можливостей для здоров'я, участі та захисту щоб підвищити якість життя в міру старіння». Він передбачає надання адекватної соціального захисту, гарантії безпеки та догляду в міру необхідності [30, с. 12]. Хоча дана концепція враховує інтереси членів суспільства будь-якого віку, її універсальність не враховує інституційні, економічні та культурні особливості між країнами, оскільки не всі держави мають у своєму розпорядженні фінансові ресурси для забезпечення соціального захисту та догляду. Проте, домінують інтереси особистості та держави. Теорії та підходи макrorівня аналізу старіння представлено в табл. 3.

Таблиця 3

Теорії та концепції макrorівня аналізу старіння

	Інтереси особистості	Інтереси бізнесу	Інтереси суспільства (держави)	Сполучення інтересів особистості, бізнесу й суспільства (держави)
Теорія модернізації [24]	+		+	
Політекономія старіння [26]	+		+	
Перспектива життєвого шляху [27]	+		+	
Продуктивне старіння [28]	+	+	+	
Активне старіння [29, 30]	+	+	+	

Отже, з 5 теоретичних підходів і концепцій, 2 концепції враховують інтереси особистості, держави й суспільства (концепції продуктивного та активного старіння), 3 теоретичних підходи розглядають досвід старіння особистості в контексті суспільних трансформацій. Жодна з представлених теорій не враховує поєднання інтересів усіх зацікавлених сторін, а включає лише окремі інтереси стейкхолдерів.

При цьому, у практичній сфері вже проглядаються спроби дотримати інтереси як бізнесу, так і особистості. Держава, зацікавлена у підвищенні зайнятості осіб пенсійного віку, застосовує фіскальні та фінансові важелі та стимули щодо працівників та роботодавців. Так, стимулювання бізнесу до найму та навчання співробітників 55+ здійснюється шляхом субсидування робочих місць у більшості країн ЄС. Зацікавленість людей працювати довше підтримується шляхом зниження ставки прибуткового податку із зарплати після певного вікового порогу для підвищення привабливості доходу у порівнянні з пенсією. Літнім працюючим надаються гнучкі графіки роботи та схеми поступового виходу на пенсію. Крім того, проводяться інформаційні кампанії з підвищення обізнаності серед роботодавців про переваги літніх співробітників, прийнято антидискримінаційне законодавство.

Висновки. По-перше, вищевикладене дозволяє констатувати відсутність розуміння необхідності сполучення інтересів держави, особистості та бізнесу в теоретичних поглядах на старіння. З 26 проаналізованих теорій, концепцій і теоретичних підходів, інтереси особистості представлені у всіх 26 теоріях. Інтереси держави (суспільства) враховані в 11 теоріях та підходах. Інтереси бізнесу висвітлюють 8 теорій та концепцій. Підкреслимо, що інтереси двох сторін у контексті старіння (особа – бізнес або особа – держава) представляють 10 теорій та концепцій. Лише 4 з проаналізованих теорій враховують інтереси трьох сторін – особи, бізнесу та держави. Проте, жодна з них не враховує сполучення інтересів стейкхолдерів.

Носієм старіння є особистість, саме цим пояснюється спрямованість більшості теорій на вивчення людини, що старіє. Дослідження старіння в контексті роботи та робочого місця є досить недавнім явищем,

адже протягом ХХ ст. соціально прийнятою нормою був вихід на пенсію після досягнення певного віку. Скорочення трудових ресурсів та збільшення середнього віку працюючих привернули увагу до вивчення особливостей літніх людей на робочому місці – їхньої продуктивності, мотивації, лідерства, навчання, впливу ейджизму та вікових стереотипів та здоров'я та самопочуття. Дослідження у цій сфері носять здебільшого емпіричний характер. Наступним етапом досліджень стане формування теорій, що аналізують та пояснюють результати. Саме цим пояснюється порівняно невелика кількість теорій у сфері старіння та роботи.

По-друге, відсутність теорії продуктивного старіння компенсується практичними заходами та політичними програмами, що застосовують важелі впливу та інструменти заохочення до продовження зайнятості як до людей пенсійного віку, так і до роботодавців. Інтереси бізнесу враховуються у разі субсидуванні найму та навчання робітників пенсійного віку. Інтереси особистості враховані в гнучких графіках роботи, податкових знижках із прибуткового податку, програмах працевлаштування. Інтереси держави проявляються в пенсійній реформі та продовженні пенсійного віку, скороченні стимулів до дострокового виходу на пенсію та скасування пільгових умов для довгостроково безробітних 55+.

По-третє, наступним етапом наукового пізнання та новим методологічним підходом до рішення проблеми продуктивного старіння та залучення ЛППВ є розробка інтегративної теорії продуктивного старіння, що враховує сполучення інтересів держави, бізнесу та особистості. Водночас, доцільно враховувати вихідні умови розвитку держави та баланс інтересів стейкхолдерів. До вихідних умов належать економічні, інституційні, культурні та демографічні чинники. До економічних чинників належать рівень економічного розвитку країни, доходи населення та доходи бюджету, розмір пенсійного забезпечення, дефіцит бюджету тощо. До інституційних умов належить наявність інститутів – закладів із навчання літніх, установ підтримки здоров'я, програм збереження й підтримки працездатності, волонтерських та соціальних організацій, інститутів фінансового ринку і приватних пенсійних фондів тощо. До культурних умов належать рівень ейджизму та стереотипів у суспільстві, ставлення до людей похилого віку в сім'ях і суспільстві, ставлення бізнесу до найму літніх, традиції щодо проведення пенсійного періоду життя. До демографічних чинників належать тривалість життя, стан здоров'я населення. Баланс інтересів держави, особистості та бізнесу буде відрізнятися у різних країнах залежно від вихідних умов та фінансових можливостей. Сполучення інтересів стейкхолдерів та врахування вихідних умов дозволить розробити ефективний інструментарій продуктивного старіння та залучення людей похилого віку до економічного та соціального життя суспільства, ефективно адаптуватися до наслідків демографічного старіння.

По-четверте, врахування та сполучення інтересів зацікавлених сторін у політиці продуктивного старіння передбачає необхідність виділення типологічних рис, які відбивають інтереси учасників суспільних відносин. Виявлення типологічних рис інтересів дозволить розробити ефективний механізм перетину інтересів стейкхолдерів та важелів впливу на них на трьох рівнях: особистості, держави та бізнесу.

Література

1. Havighurst R. Successful aging / R. Havighurst // *Processes of aging, social and psychological perspectives*. Vol. 1; [eds. R. Williams, C. Tibbitts, W. Donohue]. – New York : Atherton, 1963. – P. 299–320.
2. Rowe J. Successful aging / J. Rowe, R. Kahn // *Gerontologist*. – 1997. – Vol. 37. – P. 433–440.
3. Baltes P. Psychological perspectives on successful aging: The model of selective optimization with compensation / P. Baltes, M. Baltes // *Successful aging. Perspectives from the behavioral sciences*; [Eds. P. Baltes, M. Baltes]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – P. 1–27.
4. Carstensen L. Taking Time Seriously. A Theory of Socioemotional Selectivity / L. Carstensen, D. Isaacowitz, S. Charles // *American Psychologist*. – 1999. – Vol. 54. – No. 3. – P. 165–181.
5. Rothermund K. Coping with deficits and losses in later life: from compensatory action to accommodation / K. Rothermund, J. Brandstädter // *Psychology and Aging*. – 2003. – Vol. 18. – P. 896–905.
6. Heckhausen J. A life-span theory of control / J. Heckhausen, R. Schulz // *Psychological Review*. – 1995. – Vol. 102(2). – P. 284–304.
7. Kanfer R. Aging, Adult Development, and Work Motivation / R. Kanfer, P. Ackerman // *The Academy of Management Review*. – 2004. – Vol. 29. – No. 3. – P. 440–458.
8. Kanfer R. Goals and motivation related to work in later adulthood: An organizing framework / R. Kanfer, M. Beier, P. Ackerman // *European Journal of Work and Organizational Psychology*. – 2013. – Vol. 22. – No 3. – P. 253–264.
9. Charles S. Strength and vulnerability integration: A model of emotional well-being across adulthood / S. Charles // *Psychological Bulletin*. – 2010. – Vol. 136 (6). – P. 1068–1091.
10. Zacher H. Professor age and research assistant ratings of passive-avoidant and proactive leadership: the role of age-related work concerns and age stereotypes / H. Zacher, M. Bal // *Studies of Higher Education*. – 2012. – Vol. 37. – P. 875–896.
11. Atchley R. A continuity theory of normal aging / R. Atchley // *The Gerontologist*. – 1989. – Vol. 29 (2). – P. 183–190.
12. Lawton M. Ecology and the aging process / M. Lawton, L. Nahemow // *The psychology of adult development and aging*; [Eds. C. Eisdorfer, M. Lawton]. – Washington, DC : Am. Psychological Association, 1973. – P. 619–674.

13. Golant S. The quest for residential normalcy by older adults: Relocation but one pathway/ S. Golant // *Journal of Aging Studies*. – 2011. – Vol. 25(3). – P. 193–205.
14. Rowland D. Population Aging. The Transformation of Societies / D. Rowland. – Springer Science+Business Media B.V., 2012. – 300 p.
15. Cumming E. Growing Old: The Process of Disengagement / E. Cumming, W. Henry. – New York : Basic Books, 1961. – 293 p.
16. Arnold D. Sociology of subcultures / D. Arnold. – Berkeley, CA : Glendessary Press, 1970. – 171 p.
17. Street D. Sociological Approaches to Understanding Age and Aging / D. Street // *Handbook of Gerontology. Evidence-Based Approaches to Theory, Practice, and Policy*; [Eds. J. Blackburn, C. Dulmus]. – Hoboken, New Jersey : John Wiley & Sons, Inc, 2007. – P.143–170.
18. Hendricks J. Exchange theory in aging / *The Encyclopedia of Aging. A comprehensive Resource in Gerontology and Geriatrics*. Third edition; [Eds. G. Maddox, R. Atchley, J. Evans]. – New York : Springer Science+Business Media, 2001. – P. 367–369.
19. Laslett P. A fresh map of life: The emergence of the third age / P. Laslett. – London : Weidenfeld and Nicolson, 1989. – 213 p.
20. Ilmarinen J. Promotion of work ability during ageing / J. Ilmarinen, J. Rantanen // *American Journal of Industrial Medicine*. – 1999. – Suppl 1. – P. 21–23.
21. Levy B. Age Stereotype's Influence on Health: Stereotype Embodiment Theory / B. Meisner, B. Levy // *Handbook of Theories of Aging*. Third Edition; [eds. V. Bengtson, R. Settersten]. – New York : Springer Publishing Company, 2016. – P. 259–275.
22. *Global Age-friendly Cities: A Guide/ World Health Organization*. – Geneva, 2007. – 82 p.
23. Scharlach A. Creating aging-friendly communities / A. Scharlach , A. Lehning. – New York, NY : Oxford University Press, 2016. – 272 p.
24. Cowgill D. Aging and Modernization / D. Cowgill, L. Holmes. – University of Bombay publications: sociology series. – Appleton-Century-Crofts, 1972.
25. Riley M. The Aging and Society Paradigm / M. Riley, A. Foner, J. Riley // *Handbook on theories of aging*. Second edition; [eds. M. Silverstein, V. Bengtson, N. Putney, D. Gans]. – New York : Springer publishing, 2008. – P. 327–343.
26. Estes C. Dominant and Competing Paradigms in Gerontology: Towards a Political Economy of Ageing / C. Estes, J. Swan, L. Gerard // *Ageing and Society*. – 1982. – Vol. 2. – Issue 02. – P. 151–164.
27. Bengtson V. The Lifecourse Perspective on Ageing: Linked Lives, Timing, and History / V. Bengtson, G. Elder, N. Putney // *The Cambridge handbook of age and ageing*; [eds. M. Johnson, V. Bengtson, P. Coleman, T. Kirkwood]. – New York : Cambridge University Press, 2005. – P. 493–501.
28. Hinterlong J. Productive aging. Principles and Perspectives / J. Hinterlong, N. Morrow-Howell, M. Sherraden // *Productive aging. Concepts and Challenges*; [Eds. N. Morrow-Howell, J. Hinterlong, M. Sherraden]. – Baltimore, London : The Johns Hopkins University Press, 2001. – 345 p.
29. European Commission (EC). Guidelines for member states' employment policies for the year 2002. – Brussels : European Commission, 2001.
30. World Health Organization. Active Ageing. A Policy Framework. – WHO : Geneva, 2002. – 60 p.

Надійшла 16.08.2017; рецензент: д. е. н., проф. Кратт О.А.